

1-2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida lug'at ustida ishlash.

Masharipova Umida Abduvohidovna

**O'zbekiston Respublikasi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, ped.f.n.,
dotsent**

Safaraliyeva Mehrangis Shamil qizi

**Toshkent davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistri,
Email: mehrangissafaraliyeva2507@gmail.com**

Annotasiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf 1-2-sinf o'quvchilarda lug'at ustida ishlash malaka va ko'nikmalarini shakllantirish, mavhum tushunchalarni bildirgan so'zlarni tushuntirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о формировании умений и навыков работы над лексикой, объяснением слов, выражающих абстрактные понятия, у учащихся 1-2 классов начальной школы.

Annotation: This article provides information on the formation of skills and abilities to work on vocabulary, explaining words that express abstract concepts in students of the 1st-2nd grade of primary school.

Tayanch iboralar: Lug'at ustida ishlash, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar, mavhum tushuncha, tushuntirish metodikasi, obrazli tafakkur, izohli lug'at.

Ключевые слова: Словарная работа, учащиеся младших классов, абстрактное понятие, объяснительный метод, образное мышление, объяснительная лексика.

Key words: Vocabulary work, elementary school students, abstract concept, explanatory method, figurative thinking, explanatory vocabulary.

Boshlang'ich sinflar lug'at ustida o'tkaziladigan ishdagi muammoli va murakkab masalalardan biri kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga mavhum tushuncha bildiruvchi so'zlar ma'nosini tushuntirishdir. Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida abstrakt tafakkur unchalik rivojlanmagan bo'lib, ular, asosan, ko'z bilan ko'rsa bo'ladigan, ya'ni aniq narsalarni idrok qilish qobiliyatiga ega. Mavhum ma'noli so'zlar esa ko'z bilan ko'rib, qo'l bilan ushlab, ya'ni sezgi a'zolari bilan sezib

bo‘lmaydigan tushunchalarni ifodalaydi, shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchisi ularning ma‘nosini tushunishga qiynaladi. Bu esa boshlang‘ich sinflarda mavhum ma‘noli so‘zlar ma‘nosini tushuntirish metodikasini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Bizningcha, bunday usullardan biri mavhum tushunchalarni obrazlar yordamida tushuntirishdir. Chunki usuliyotchi olim Dilorom Yo‘ldosheva aytganidek: “Alifbo, xat-savod, imlo va talaffuz me‘yorlarini o‘quvchilarga muammoli, muhokama va tanqidiy usullar yordamida singdirish, ularni amalda to‘g‘ri o‘qish hamda yozish, adabiy nutq me‘yorlariga rioya qilish odatini mujassamlashtirish bir qadar murakkab. Bu 7–10 yoshli bolalarda o‘ta rivojlangan xotira, reproduksiya, psixologik-stereotip shakllanish davri yosh psixofiziologik xususiyatlariga to‘la mos kelmaydi. Shuning uchun mazkur bosqichda o‘quvchining obrazli tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladigan ta‘lim usullari yetakchilik qilishi lozim”.

Endi obraz tushunchasi haqida so‘z yuritimiz. Obraz semiotika sohasiga mansub tushuncha bo‘lib, ramzning bir turidir. Ramzning o‘ziga xos xususiyati quyidagilar: ramz predmetning hissiy obrazidir; u predmetning vakili (namoyandasi)dir; u qandaydir muayyan ma‘noni ifodalaydi; uning shaklining belgilanuvchi predmet bilan bevosita aloqasi yo‘q. Bu xususiyatlar obrazga ham bevosita taalluqli. Mavhum tushunchadan farqli ravishda obraz ko‘rgazmalilik xususiyatini namoyon etadi, u voqelikni mavhum mulohazalar bilan emas, balki hissiy yaxlit, bir butun takrorlanmas tarzda aks ettiradi. Boshlang‘ich sinf o‘qish va ona tili darsliklarida mavhum ma‘noli so‘zlar nihoyatda ko‘p uchraydi. Masalan, 3-sinf o‘qish kitobi darsligida quyidagi mavhum ma‘noli so‘zlarni uchratish mumkin: baxt, najot, fan, ijod, shuhrat, qudrat, iymon, istiqloq, mustaqillik, jur‘at, navqironlik, umid, vatan, armon, ozodlik va hokazo. Bu so‘zlarga izohli lug‘atga tayanib oddiygina izoh bersak, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi ularning ma‘nosini aniq tushuna olmaydi. Masalan, baxt so‘ziga o‘zbek tilining izohli lug‘atida quyidagicha izoh berilgan: Baxt 1. Kishining o‘z faoliyati natijalaridan, hayotda qo‘lga kiritgan yutuqlaridan to‘la qoniqishi, yashash tarzidan mamnunligi, muayyan maqsadga yetgani, orzu-umidining ushali sifatida namoyon bo‘ladigan ma‘naviy-axloqiy tushuncha. 2. Hayotdan to‘la mamnunlik va bearmonlik holati; saodat, qut. Ko‘rinib turibdiki, ikkala ta‘rif ham abstrakt xususiyatga ega bo‘lib, bolada aniq tasavvur hosil qilmaydi. Yoki adolat so‘zini olib ko‘ramiz: Adolat – odilona ish tutish, odillik. Bu izohdan ham boshlang‘ich sinf o‘quvchisi hech narsa uqib olmasligi ayon. Xuddi shu tushunchalarni obraz yordamida tushuntirganimizda esa o‘quvchida ular haqida yaqqol tasavvur hosil

bo'ladi. Biroq ta'kidlash joizki, mavhum ma'noli so'zlarga obraz yordamida ta'rif berganimizda uning asosiy izohini ham keltirish zarur bo'ladi. Aks holda o'quvchining bu hodisa haqidagi tushunchasi chala bo'lib qoladi. Bu borada ajdodlarimiz tajribasiga suyansak, nihoyatda to'g'ri yo'l tutgan bo'lamiz. Masalan, 1-sinf o'qish kitobi darsligida Yusuf Xos Hojib qalamiga mansub mavhum ma'noli so'zlarni tushuntirishning go'zal namunasi berilgan. Buyuk alloma o'quv-idrok, bilim so'zlarini quyidagicha tushuntiradi: "O'quv, idrok qorong'u tundagi mash'alaga o'xshaydi, bilim esa shu mash'aladan taralayotgan nurga o'xshaydi". Naqadar go'zal va aniq ta'rif, shunday emasmi?! Quyida bir necha mavhum ma'noli so'zning obraz vositasida izohlanishiga misol keltiramiz. Baxt so'zini quyidagicha izohlash mumkin: O'quvchilar, baxt – kishining hayotdan to'la xursandlik, mamnunlik holati. Baxt – bir qancha bo'laklardan iborat tushuncha. Baxtni bir necha yaproqli gulga o'xshatish mumkin. O'qituvchi doskaga quyidagi rasmni chizadi yoki tayyor chizilgan rasmni iladi:

O'qituvchi rasmga izoh beradi: "Mana, o'quvchilar, ko'rib turganingizdek, baxt sog'liq, ahil va mehribon oila, sadoqatli do'stlar, boylik, yurtimizning tinch va obodligi, orzu va unga erishishdan iborat ekan. Odamda shularning barchasi bo'lsa, uni baxtli odam deyish mumkin. Shulardan birortasi yetmasa, odamning baxti to'kis bo'lmaydi".

O'qituvchi o'quvchilarni faollashtirish uchun ularga: "Mana shu baxt guliga yana qanday yaproqlarni qo'shish mumkin?" – deb savol berishi va o'quvchilar bilan birga yaproqlar sonini istagancha ko'paytirishi mumkin. Savob so'zini quyidagicha izohlash mumkin: "O'quvchilar, savob – o'zgalarga beminnat qilingan xolis yordam, yaxshi ish. Savobni mevali daraxtning odamlarga meva berishiga yoki zilol chashmaning suv ulashishiga o'xshatish mumkin. Daraxt ham, chashma ham bergan mevasi, suvi uchun minnat qilmaydi. Odam ham qilgan savob ishini minnat qilmasligi kerak". Avlod so'zini o'qituvchi daraxt obrazi orqali quyidagicha izohlashi mumkin: "O'quvchilar, avlod – farzandlar, nevara, evaralar degani. Avlod so'zini ajdod so'zisiz tushunib bo'lmaydi. Ajdod – avlodga nisbatan ilgari o'tgan ota-bobolar. Avlodlar va ajdodlarni ulkan daraxtga o'xshatish mumkin. Mana, qaranglar". O'qituvchi o'quvchilarga quyidagi rasmni ko'rsatadi: Ko'rib turganingizdek, daraxtning yer ostidagi ildizlari – bizning ajdodlarimiz. Ajdodlarimiz bilan aloqamiz qanchalik mustahkam bo'lsa, daraxt shunchalik kuchli bo'ladi. Chunki daraxt ildizlaridan oziqlanadi-da. Biz ota-bobolarimizni hurmat qilsak, ulardan qolgan urfodatlariga amal qilsak, ular yozgan kitoblarni o'qib-o'rgansak, ajdodlarimiz bilan aloqamizni mustahkamlagan bo'lamiz.

Daraxtning shox va butoqlari – bizning avlodlarimiz, ya’ni bolalarimiz. Daraxtning tanasi – bu “men” o‘zim. Aynan “men” orqali ajdodlar va avlodlar aloqasi amalga oshadi. Adolat so‘zini esa obraz vositasida quyidagicha tushuntirsa bo‘ladi: O‘quvchilar, adolat bu odamlarga bir xilda munosabatda bo‘lish, bironing foydasi uchun boshqa kishiga zarar yetkazmaslik. Ulug‘ bobomiz Abdulla Avloniy adolat so‘ziga: “Adolat deb boshqalarning moli va nomusini rioya qilmakni aytilur”, – deb ta’rif beradi. Buyuk alloma Jaloliddin Rumi aytganidek:

Har nekim ermish o‘zingga noravo,
Noravodir o‘zgaga ko‘rsang ravo deydi.

Demak, adolatli inson o‘ziga ravo ko‘rmagan narsani o‘zgalarga ham ravo ko‘rmaydi. Chunki adolat qilmagan odam zulm qilgan bo‘ladi. Zulm qilgan odamni esa zolim deymiz. Adolat taroziga o‘xshaydi (o‘qituvchi tarozining rasmini ko‘rsatadi). Tarozining ikkala pallasiga bir xil yuk qo‘yilsa, uning ikki pallasiga teng bo‘ladi, ya’ni muvozanat saqlanadi. Bir pallasiga og‘irroq yuk qo‘yilsa, tarozining bir pallasiga baland, bir pallasiga past bo‘ladi, muvozanat buziladi, ya’ni adolatsizlik yuzaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.Mirziyoyev 2019-yil 23-avgust xalq ta’limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma’naviyatini yuksaltirish masallariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishidan parcha.
2. Umumiy o‘rta ta’limning milliy o‘quv dasturi. Toshkent-2020.
3. Qosimova K., S.Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva X., Sariyev Sh. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. Toshkent-2009.
4. Ahmedjanov M.M., To‘xtaeva Z.Sh. Didaktik vositalar majmuasi. O‘quv qo‘llanma. -T.: <Fan va texnologiyalar>, 2008. -100-b.
5. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o‘quv adabiyotlarini yaratishning nazariy va uslubiy asoslari. Pedagog. fan. dok. ... dis. - T.: TDPU, 2005. -274-b.
6. Mirqosimova M., O‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini oshirish shakllantirish va takomillashtirish T. 2006; Ashrapova T.Odilova M, Ona tili metodikasi T. 1986 ;
7. Masharipova U. , Umarova M. , Baynazarova D. , Nabiyeva M. Ona tili : 4-sinf. Oqituvchilar uchun metodik qollanma - T. : Sharq 2017.
8. Fuzaliyev S, Xudoyberganova M, Yoldosheva Sh, Ona tili, 3-sinf, -T. : Oqituvchi, 2018.

9. Masharipova U. , Umarova M. , Baynazarova D. , Nabiyeva M. Ona tili : 3-sinf. Oqituvchilar uchun metodik qollanma - T, : Sharq 2016.
10. Qosimova K, Fuzaliyev S, Nematova A, Ona tili, 2-sinf, -T, : Cholpon, 2018.
11. Masharipova U. , Umarova M. , Baynazarova D. , Nabiyeva M. Ona tili : 2-sinf. Oqituvchilar uchun metodik qollanma - T, : Sharq 2015.
12. Gafforova G, Shodmonov E, Gulomova X , Ona tili, 1 - sinf, -T, : Sharq, 2019.
13. Masharipova U. , Umarova M. , Baynazarova D. , Nabiyeva M. Ona tili : 1-sinf. Oqituvchilar uchun metodik qollanma - T, : Sharq 2014.
14. Safaraliyeva Mehrangis Shamil qizi. (2023). BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA LUG‘AT USTIDA ISHLASH. THEORETICAL ASPECTS IN THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SCIENCES, 2(12), 74–78.

Internet havolalar:

1. www.tdpu.uz
2. <https://kun.uz/uz/35715601>
3. www.Ziyonet.uz
4. www.pedagog.uz
5. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8000723>

Research Science and
Innovation House

